

her omkring disse metoder, må anmelderen skuffe ham; der kan dog henvises til et forsøg på en redegørelse andetsteds, nemlig i hæftet: Hvad sker der i dansk arkæologi? (nr. 22 i serien »Grundvidenskaben i dag«, udgivet af Folkeuniversitetet i København, 1980).

C. J. Becker

POUL NØRLUND: Det romerske slavesamfund under afvikling. En analyse af underklassens retskaar i oldtidens slutning (1920). Fotografisk optryk med en forskningshistorisk efterskrift af Torben Damsholt og Niels M. Saxtorph. København, Museum Tusulanums Forlag, 1982. 343 s. 122 kr.

At dømmе efter de samtidige akter og avisomtaler blev Poul Nørlunds afhandling modtaget med megen anerkendelse ved disputatsforsvaret den 2. november 1920. Men bortset fra Frederik Poulsens rosende anmeldelse i dagbladet København¹ forblev bogen ubemærket, indtil de senere års stigende interesse for antikkens slaveri herhjemme har sendt de studerende på jagt efter fremstillinger om emnet på dansk. Det hænger naturligvis sammen med, at der ikke blev oprettet noget professorat i antikkens historie ved Københavns Universitet eller på anden måde opstod et miljø, hvor Nørlund kunne have videreudviklet sit arbejde. Var det blevet tilfældet, og havde Nørlund fået lejlighed til at formulere sine synspunkter på et internationalt sprog, ville han i dag formentlig have været lige så hyppigt citeret som Gunnar Mickwitz og Sture Bolin. Som antikhistorikere var alle tre tydeligt inspirerede af den socialhistoriske tilgangsvinkel, som udgik fra Max Weber, og som i disse år atter vinder indpas i såvel oldtids- som middelalderforskningen.² I stedet fortsatte Nørlund sin karriere på Nationalmuseet, hvorfra han udøvede en stor og anerkendt indsats for dansk og grønlandsk historie.

Bogens erklærede formål er (s. 3) »deskriptivt-analytisk, på et bestemt område (retsstillingen) at forfølge slavestandens ændrede vilkaar, dens forhold til og optagelse i samfundet«. Denne formulering indebærer, at vi kan slutte fra lov til virkelighed, og det er ikke noget tilfælde, at bogens motto er Montesquieus berømte ord: »On ne fait pas les lois, on les

¹ Jeg er cand.mag. Jesper Carlsen, København, tak skyldig for at have henledt min opmærksom på denne anmeldelse. Det er altså med urette, når jeg i Politiken den 4. september 1982 skrev, at bogen nu fik sin første anmeldelse overhovedet. Om Frederik Poulsens anmeldelse se SFINX, bogtillæg 1983, s. 12.

² Se herom min artikel i HT 82, 1982. Til den der omtalte litteratur kan nu føjes H. Tvarnø, Det romerske slaveri – i europæisk forskning efter 2. verdenskrig. Kbh. 1982.

découvre«. Eller sagt med Nørlunds egne ord (s. 13): »Det er ikke lovene og lovgiverne, der former samfundet, men samfundet, der præger lovene«. Dette vil næppe nogen bestride i dag, og da slet ikke for det romerske retsvæsens vedkommende, der – som bemærket af Nørlund (s. 15) – i den grad bygger på afgørelsen af enkelttilfælde, på præcedentia, og hvor – som ikke bemærket af Nørlund – en lovs gyldighed ophører, når den ikke længere er i brug.³ Nørlund fortier dog ikke, at der er problemer forbundet med at benytte romerretten som kilde til samfundsudviklingen (s. 16 ff.).

1. Hovedgrundlaget er digesterne, en samling juristudtalelser, som blev publiceret i 529 e.v.t. Ifølge kejser Justinians bevarede instruks skulle den nedsatte kommission fjerne alle uoverensstemmelser, udelade alt forældet og overflødig, samt supplere om nødvendigt. Men da kommissionens arbejde i så henseende tydeligt er præget af mangler, er det i mangfoldige tilfælde ikke muligt at afgøre, hvorvidt en bestemmelse var gyldig på Justinians tid eller tidligere eller begge dele.

2. Principatet igennem finder der en stadigt stigende lovgivning sted på alle livets forhold. Det ville derfor give et forkert billede, hvis man isoleret ser på lovgivningen om slaver og opfatter dette som udtryk for lovgivningsmagts stigende interesse eller bekymring for slaveriet.⁴

3. Den stigende lovgivning hænger også sammen med, at kejsermagten måtte tage stilling til flere og flere sager fra forskellige dele af riget. De trufne afgørelser gjaldt da principielt overalt, men har ikke nødvendigvis haft aktualitet andre steder end der, hvor de er forekommet.

Det sidste forbehold nævner Nørlund kun indirekte, og der er forbehold, han ikke nævner: Nogle af de overleverede bestemmelser kan være overleveret som et eksempel på en enkelt kejsers gode retsvilje og er derfor ikke nødvendigvis et udtryk for den rådende retstilstand. Specielt »de gode kejsere« fra Trajan til Marcus Aurelius blev ofte berømmet af eftertiden.

Men vi har også en række tilfælde, som næppe kan have været hyppigt forekommende, og som måske endog er udtryk for juristers teoretisering over tænkte eksempler. Lad mig nævne tre: Hvis en tyv på flugt løber ind i en taberna og bliver bidt af en hund, kan han da sagsøge hundens ejer? (Dig. IX, 1, 2, 1). Hvis en kvinde føder et barn ombord på et skib, skal hun da betale billet for den nyfødte? (Dig. XIX, 2, 19, 7). Hvis en

³ Dig. I, 3, 32, 1 (Salvius Julian): »ut leges non solum suffragio legis latoris, sed etiam tacito consensu omnium per desuetudinem abrogentur«.

⁴ Et grelt eksempel er Jon Vedel, Antikkens slavesamfund. 1976, hvor det s. 36 hævdes, at man af juristernes store interesse for *peculium* i 2. årh. e.v.t. kan se, at fænomenet først da får sin store betydning.

slavinde får sin frihed til gengæld for at føde et barn, og hun da føder tvillinger, hvilken status skal de nyfødte børn hver især have? (Dig. XXXIV, 5, 10, 1).

Føjer vi hertil, hvilken fundamental fejltagelse det ville være for fremtidens historikere at slutte fra den danske færdselslov til den faktiske færdsel i nutidens Danmark, er der god grund til at nære flere betænkkeligheder ved umiddelbart at benytte romerretten som kilde, end Nørlund tilsyneladende har.

Når jeg alligevel kan tilslutte mig det gyldige i afhandlingens hovedkonklusioner, skyldes det, at Nørlund via tre forskellige, men beslægtede områder (slaver, frigivne, frie) kan pege på tendenser, som gensidigt underbygger hinanden.

Afhandlingens »første bog« gennemgår lovgivningen om slaver. Den gennemgående forbedring af slavernes retsvilkår, som er bogens konklusion, var ikke ny erkendelse på Nørlunds tid. Men mens man som oftest søgte forklaringen i stoicismens og senere kristendommens indflydelse, fremhæver Nørlund med rette, at denne udvikling må ses i sammenhæng med, at den gamle *familia*-institution, som slaverne var en del af, havde overlevet sig selv og derfor måtte revideres i forhold til den gældende retsopfattelse. Hertil kommer, hvad vi kan kalde slaveejernes objektive interesse i at opretholde slavesystemet ved at undgå unødvendige excesser (»en bonde dræber også nødvendig sin arbejdshest«, s. 88). Det romerske slaveri bliver med andre ord ikke svækket, men styrket af denne lovgivning.

Det samme gælder imidlertid lovgivningen om frigivelse og de frigivne (afhandlingens anden og tredje »bog«), hvor Nørlund med rette påpeger slaveejernes interesse i dette spørgsmål. Via *peculium*, frikøbssum og fortsat afhængighed holdes slaveejeren – i det mindste – skadesløs for frigivelsen og fremstår alligevel som den store velgører, hvis gode navn og ry bevarer, også efter døden.

Mest epokegørende er nok fjerde »bog« om den frie underklasse. Nørlund påpeger, at der blandt de frie opstår nye skel, som formelt indebærer, at *honestiores* (senatorer, riddere, dekurioner og veteraner) skal idømmes en anden og mere ærefuld straf for én og samme forbrydelse end *humiliores*. Disse sidste udgør en ny usselt stillet underklasse, som har vilkår lig med slavernes og dog står over dem. Samtidig med denne udvikling taber slaveriet sin betydning.

Med denne konklusion ligger Nørlund meget nær de betragtninger, som Peter Garnsey formulerede 50 år senere,⁵ og som har ført frem til

⁵ Peter Garnsey, *Social Status and Legal Privilege in the Roman Empire*. Oxf. 1970.

Finleys ny-vurdering af slaveriets kvalitative tilbagegang:⁶ Hovedårsagen skal ikke søges i faldende slavetilførsler i takt med Romerfreden,⁷ i en manglende udvikling af produktionsforholdene,⁸ eller i en afsætningskrise for de slavedrevne brugs produkter.⁹ Hovedårsagen skal søges i den totale sociale forandring, det romerske samfund undergår i løbet af principatet, og som til resultat får, at den frie mellem- og underklasse er til rådighed for overklassen i den tilgrundliggende produktion.

På det juridiske område er afhandlingen præget af akribi og lærdom. Der vil næppe være de store indvendinger på det felt.¹⁰ Men på det sociale og økonomiske område anførte Erik Arup med rette følgende i sin del af bedømmelsesudvalgets indstilling: »Derimod er det mere tvivlsomt, i hvilket omfang han har Ret i, at Colонатet er traadt i Stedet for Slaveriet. Besvarelsen af dette Spørgsmaal forudsætter i hvert Fald Undersøgelser, som ikke er foretagne i Afhandlingen, navnlig en Undersøgelse af Slavernes og Colonerne's Anvendelse i Landbruget i ældre Tid, et Emne, der kun er forholdsvis kort berørt i Indledningen«.

Det er Torben Damsholts fortjeneste at have fremhævet dette og andre citater i sin fortræffelige efterskrift om afhandlingens modtagelse og placering i samtidens forskning. Så meget des mere ville man have ønsket, at Niels M. Saxtorph ville have taget tråden op i sin del af efterskriften, der angiveligt skal anskue afhandlingen i lyset af den senere forskningsdebat. Det sker blot ikke i tilstrækkelig grad. F.eks. er der netop på kolonatets område foretaget nogle af de undersøgelser, Arup efterlyste, og som i mangt og meget bekræfter Nørlunds fremstilling.¹¹ Det ville også have været nyttigt at få fremhævet, at selvom Nørlund nøgternt tager stilling til modernist-primitivist debatten (s. 6 f.), giver han på den følgende side en fremstilling af, hvorledes den italiiske kornavl

⁶ M. I. Finley, *The Ancient Economy*. Ldn. 1973, spec. s. 87 ff. og *Ancient Slavery and Modern Ideology*. Ldn. 1980, s. 123 ff.

⁷ Max Webers gamle tese, nu overtaget af Perry Anderson, *Passages from Antiquity to Feudalism*. Ldn. 1974, spec. s. 93 ff.

⁸ Grundholdningen i den marxistiske forskning, hvortil se Kurt Jacobsen, *Det antikke slaveri og den marxistiske historieopfattelse*. Århus 1982, spec. s. 61 ff.

⁹ Senest f.eks. J. E. Skydsgaard, *Det romerske slaveris afvikling*. 1066 Tidsskrift for Historisk Forskning 13:4. 1983, spec. s. 13.

¹⁰ Snarere tværtimod! Nørlunds konklusioner vedr. brug af slaver i retten, f.eks., bekræftes af L. Schumachers seneste undersøgelse: *Servus Index. Sklavenverhør und Sklavenanzeige im republikanischen und kaiserzeitlichen Rom*. Wiesb. 1982.

¹¹ Kort efter Nørlunds disputats kom W. E. Heitland, *Agricola*. Cambr. 1921. For det tidlige kolonat se nu M. I. Finley, *Private Farm Tenancy in Italy before Diocletian*, i samme (ed.), *Studies in Roman Property*. Cambr. 1976, samt Garnseys og Skydsgaards indlæg på Edinburgh-kongressen, publiceret i Peter Garnsey (ed.), *Non-Slave Labour in the Greco-Roman World*. (CPhS suppl. 6). Cambr. 1980. For det sene kolonat se f.eks. A. H. M. Jones, *The Roman Colonate*, PaP 13, 1958 og LRE II, spec. s. 792 ff.

blev udkonkurreret af importen fra provinserne. Det var den gængse opfattelse på Nørlunds tid; men de senere års forskning har vist, at den ikke holder for en nærmere prøvelse,¹² hvor ofte den så end efterplapres i mange nyere fremstillinger. På dette såvel som på andre punkter kunne efterskriften bedre have stillet Nørlunds godt 60 år gamle arbejde i relief og således langt bedre have begrundet det fortjenstfulde i, at bogen nu genoptrykkes.

I det store og hele kan Nørlunds holdning til antikken bedst karakteriseres ved følgende citat:¹³ »For hver ny bog jeg har læst om ligheden mellem nu og da – det er jo ikke noget sjældent tema – er det gået mig saaledes, at jeg tydeligere og tydeligere har følt de mange grundforskelle. Det vilde være nyttigt og forfriskende og maaske ogsaa opmuntrende, om der engang blev skrevet en bog fra modsat synspunkt«.

Desværre fik Nørlund aldrig skrevet en sådan oldtidsbog. Den ville have været gavnlig, selvom den måske nok ville være druknet i den modernistiske holdning, som kom til at præge eftertiden og ofte stadig forvrider synet på oldtiden. Men nu kan vi i det mindste glæde os over, at genoptrykket vil udbrede kendskabet til denne pionerindsats og dens grundlæggende synspunkter. Skade kun, at bogen ikke er blevet forsynet med et register, som ville have lettet anvendelsen, og skade kun, at genoptrykket ikke er sket i en oversættelse til engelsk eller tysk, så at afhandlingen kunne finde den internationale placering, den har fortjent. Men jeg indrømmer gerne, at dette ville have krævet en umådelig arbejdsindsats.

Erik Christiansen

CARSTEN BREENGAARD: Muren om Israels hus. København, G. E. C. Gad, 1982. 342 s. + 24 plancher. 195,20 kr.

Mon ikke de fleste danske historikere, der har studeret det 12. årh.s danske historie, vil genkende titlen på denne disputats? Den henviser til et berømt dictum af Lauritz Weibull, der her citerer Roskildekrøniken (som igen citerer Ezechiels bog i Det gamle testamente). Derved dækker titlen meget præcist de to afdelinger denne bog er bygget op af: en historiografisk analyse af førende danske og svenske middelalderhistorikeres værker i det 20. årh., og derpå, efter at forfatteren har underkastet

¹² Se til eksempel Jens Erik Skydsgaard, *Den romerske villa rustica*. Kbhv. 1961.

¹³ Anmeldelse i *Tilskueren* 1923 af M. P. Nilsson, *Den romerske kejsertiden og gengivet s. 333 i Damsholts efterskrift*.